

„SZEGÉNYSÉG, ETNICITÁS ÉS TÁRSADALMI NEMEK A KELET-EURÓPAI ÁTMENETBEN”

Rebecca Jean Emigh és Iván Szelényi által szerkesztett (2001) *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*, Westport-London: Prager Publishers – recenzió

Barth Angéla

A tanulmánykötet kiindulópontját az a már-már klasszikus, de mindenképp gyakori kérdésfeltevés képezi, hogy *miért az (új) szegénység megjelenésének okai és jellemzői az átmenet társadalmában?* A kötet a bevezető tanulmány mellett öt ország-jelentést tartalmaz, a szegénység kérdésre fókuszálva, amit következtetés zár (a vizsgálat maga 1999 – 2001 között zajlott Szelényi Iván vezetésével, az UCLA valamint a Yale Egyetem szervezésében, és az underclass hipotézist tesztelte, valamint a szegénység etnicizálódásának a folyamatát vizsgálta a piacosodás kontextusában).

A kelet és közép európai országok sorra a következők: Bulgária, Magyarország, Lengyelország, Románia és Szlovákia. Az országok kiválasztását, mint ahogy azt az előszóban a szerkesztők meg is jegyzik, a fenti elméleti kiindulópontja határozta meg. Magyarország, Lengyelország, Szlovákia fejlettebb piacgazdaságot tekintve, mint a többi ország. Lengyelország etnikailag homogén társadalmat képez, számottevő etnikai kisebbség nélkül, Magyarország ezzel ellentétben nagy arányú roma közösséggel számol. A vizsgált országok lakosságának etnikai összetételét tekintve Magyarországon egy etnikum van jelen, Romániában és Szlovákiában kettő: a roma kisebbség, amelyet nagyarányú szegénység jellemez, és a magyar kisebbség, ahol az átlagosnál nem magasabb a szegénységi arányszám. Végül, Bulgária, amelyet multietnikus összetétel jellemez, a kisebbségek viszonylag alacsony számarányának ellenére. Az átmenet társadalmát, melyet a tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttérés jellemez, olyan laboratóriumnak tekintik a szerzők, melyben tesztelhető a piac, egyenlőtlenség és szegénység összefüggése.

Az első tanulmányban, melyet Rebecca Jean Emigh, Eva Fodor és Iván Szelényi jegyez *The Racialization and Feminization of Poverty* (A szegénység etnicizálódása és feminizálódása, 1-32. oldal) a tanulmányok elméleti keretét, fogalmi apparátusát adja, valamint a hipotéziseket tartalmazza.

Az elméleti keret kiindulópontját a neoliberais közgazdaságtan és tradicionális institutionalista elméletek ütköztetése

adja; lényegében arra próbálnak választ találni, hogy milyen következményekkel járhat a piacgazdaságra való áttérés, a gazdasági növekedés a szegénység arányának alakulásában. Míg a tradicionalista elmélet szerint a redisztributív technikáknak jelentős szerepük volt az abszolút szegénység és az egyenlőtlenség visszaszorításában, a neoliberais közgazdaságtan hívei véleményében ez nem nyújt megoldást a szegénységre, mivel a szegények szociális juttatások függőivé válnak, a szegénység ez által reprodukálódik. Ez utóbbi elméleti irányzathoz tartozó szerzők szerint a gazdasági növekedés, egyenlőtlenség függvényét egy fordított U alakú görbének tekintik, a gazdasági növekedés kezdetben egyenlőtlenséget von maga után, és a relatív szegénység növekedését. Nem elképzelhetetlen az abszolút szegénység csökkenése sem, de csak a piacgazdaság egy későbbi szakaszában, amikor a relatív szegénység mértékének a csökkenése sem kizárt. Azonban egy nemrég napvilágot látott összehasonlító kutatás eredménye szerint (Lal, Myint, 1996) – írják Szelényiek – a nyugat-európai és az észak-amerikai társadalmak nem követték ezt a mintát, mivel ezekben a társadalmakban az egyenlőtlenség a huszadik század utolsó tizedeiben mutatkozott a legerőteljesebben.

Az egész tanulmánykötet központi kérdése tehát, hogy a piacgazdaságra való áttérés milyen hatással van az abszolút szegénységre és kialakul-e egy, a főáramtól teljesen leszakadó réteg? Vagyis, hogy a piacgazdaság konszolidálódása a poszt-szocialista társadalmakban az abszolút szegénység csökkenéséhez vezet-e a neoliberais közgazdasági elméletet igazolva, vagy a szociális háló kiterjesztése nélkül ez újratermelődik, miként az institutionalisták gondolják?

Azt azonban evidenciának tekintik, hogy a fordulópont után mindkét, az abszolút és relatív szegénység ugrásszerűen megnövekedett. A szerzők talán az abszolút szegénységre fektetik a hangsúlyt, valamint egy új társadalmi réteg kialakulására, az *underclass* kialakulására. Ezt pedig főképpen a következő két társadalmi folyamathoz kapcsolódva vizsgálják: a szegény-

ség etnicizálódása, illetve a szegénység feminizálódása. Az etnikum és a gender az a két szocio-demográfiai jellemző, amely a piacgazdaságban differenciáló erőként hat, gazdasági státust meghatározzák. A szegénység etnicizálódása és feminizálódása az a folyamat, amely során a társadalmi különbségeket biológiai különbségekként címkézik, biológiailag meghatározottnak tekintik. Így a szegénység etnicizálódása olyan stratégiának tekinthető, mely során a privilegizált etnikai csoportok elhatárolódnak a szegény csoportoktól, és/vagy a szegényeket hibáztatják az ő, szegény sorsukért; így válnak *undeservig poor*-á (azok, aki megérdemlik sorsukat, lásd Katz, 1999).

Az etnikum tulajdonképpen saját társadalmi pozíciótipust termel: az etnikum és társadalmi pozíció nem csak átfedik, de meg is erősítik egymást. Azoknak, akik szegények nagyobb valószínűséggel tulajdonítanak bizonyos etnikai hovatartozást, valamint a diszkriminált etnikum tagjait nagyobb valószínűséggel nézik szegénynek. A szegénység etnicizálódásának és feminizálódásának módszertani meghatározásában leginkább a mérhető, kvantitatív összetevők játszanak szerepet. A szegénység etnicizálódása tulajdonképpen a szegénységi arány átlagosnál nagyobb voltát feltételezi egy bizonyos etnikumra nézve, a szegénység feminizálódása pedig magasabb szegénységi rátát a nők körében. Ezen kvantitatív jellemzők szükségszerű, de nem elegendő feltételei az etnicizálódás és feminizálódás folyamatainak. Lényeges jellemzői, hogy a szegénység okait a szegények egyéni tulajdonságainak tulajdonítják, a határok a „szegények” és „nem annyira szegények” között átjárhatatlanná válnak. Ennek eredménye a tartós szegénység lehet, vagyis a szegény állapotnak a következő generációkra való átörökítése, ami egy új társadalmi, *underclass* kialakulásához vezet. A tanulmány hozzájárul az *underclass* fogalmának módszertani tisztázásához, ennek meghatározására tesz kísérletet. Nem a Lewis-i értelemben vett szegénységi kultúra (Lewis, 1996) felől közelíti meg, hanem egy strukturális meghatározást ad. A fő hipotézisek a következők:

Az új társadalmi réteg kialakulásának – *underclass* – valószínűsége függ attól, hogy hány és milyen számarányú etnikumok vannak az illető társadalomban, azoknak milyen az anyagi állapota, valamint attól, hogy mennyire átjárhatók az etnikumok közötti határok. A szerzők feltételezése szerint, ha csak egy etnikum van felülreprezentálva a szegények között, akkor a határ átjárhatatlan, és *underclass* alakulhat ki. Abban az esetben, ha több etnikai csoport van felülreprezentálva a szegények között, akkor ez a folyamat gyengébb. Továbbá, ha két etnikum van jelen, ahol az egyikben koncentráltan jelen van a szegénység, a másikban nem, a határ szegények és nem szegények között erőteljesen el van mélyítve, szintén kialakulhat *underclass*.

A szegénység feminizálódik, ha a szegénység etnicizálódása nem erőteljes, vagy ha a piacgazdaságra való áttérés előrehaladt.

A szerzők hipotézise szerint a szegénység etnicizálódása – például a romák felülreprezentáltak a szegények között, más szavakkal: ha valaki roma, akkor nagy eséllyel szegény is – az *underclass* kialakulásához vezethet, de a szegénység feminizálódása nem.

Tehát a hipotézisek alapján, figyelembe véve a vizsgált társadalmak a piacgazdaságra való áttérés fokát, etnikai összetétel-

ét, valamint a rájuk jellemző szegénység mértékét a szerzők a következőket vetítik elő: Lengyelországban nincs egy, a társadalomtól leszakadt alsó réteg, mivel a roma közösség is kicsi. Lengyelország – mint „kontrollcsoport” – és Magyarország összehasonlítása arra mutathat rá, hogy egy olyan etnikai csoport jelenléte, amelynek tagjai felülreprezentáltak a szegények között, vezet-e az *underclass* kialakulásához vagy sem? Magyarország, Szlovákia, Románia, és Bulgária összehasonlításából pedig az tűnhet ki, hogy milyen hatással van a piacgazdaság az *underclass* kialakulására, vagyis hogy a piacgazdaság konszolidálódása az abszolút szegénység és társadalmi kirekesztettség csökkenéséhez vezet-e vagy sem? Vagyis, ha a neoklasszikus elmélet igaz, akkor Magyarországon nincs kialakult *underclass*, ha viszont a négy országban hasonló szegénységgel találjuk szembe magunkat, akkor a másik, az institucionalista elmélet igazolódik be.

A szerzők elvégzik az összehasonlítást az ország-jelentések alapján, és levonják a várható következtetéseket, illetve megfogalmazzák a kutatás alaphipotéziseit. Magyarország és Lengyelország esetéből arra következtetnek, hogy a gazdasági növekedés, habár az egyenlőtlenség növekedését eredményezi, az abszolút szegénység csökkenéséhez vezethet. Szlovákia és Bulgária összehasonlításából arra a következtetésre jutottak, hogy a fokozatos áttérés a piacgazdaságra bár kezdetben késlelteti a szegénység növekedését, de miután a szegénység megjelenik, nagyobb méretet ér el, mint a sokterápia alkalmazásának esetében. A szegénység etnicizálódása hatással van a fordított U görbe alakulására, ugyanis az *underclass* jelenléte felfüggeszti az abszolút szegénység felszámolódását, csökkenését. A szegénység feminizálódása nem vezet *underclass* kialakulásához. A szegénység feminizálódása a nőknek a munkapiacra elfoglalt hátrányos pozíciójából adódik, vagyis beigazolódik a hipotézis, mely szerint a szegénység feminizálódása annál inkább jellemző, minél előrehaladtabb piacgazdaságra való áttérés. A leghátrányosabb helyzetben a roma nők vannak.

Az ország-jelentésekben tanulmányokban, melyek a kelet-európai egy-egy társadalmának sajátos kontextusa által szült szegénységét írja le, hasonló szerkezetet találunk, ezért a bemutatás is ezt a struktúrát követi majd: az átmenet leírása, a szegénység módszertani kérdéseinek tárgyalása, a szegénység méretei az illető társadalomban – empirikus adatok alapján, a szegénység etnicizálódása és – esetenként feminizálódása –, a következtetések levonása.

Peter-Emil Mitev, Ilona Tomova, és Liubena Konstantinova Bulgáriára jellemző szegénységet mutatják be, írásuk címe *The price of Procrastination? The Social Costs of Market Transition in Bulgaria* (A késleltetés ára? A piacgazdaságra való átmenetnek a társadalom által fizetett ára Bulgáriában, 33. oldaltól 66-ig terjed) Bulgáriában hasonlóan a romániai mintához, az átmenet üteme lassú, a piacgazdaságra való áttérés késleltetett folyamatként zajlott, a privatizáció elodázása jellemzi. A gazdasági hanyatlás fő oka a veszteséges, állami tulajdonban lévő gazdasági egységek felszámolásának halasztgatása. Ebből kifolyólag, a szerzők azt próbálják alátámasztani, hogy az új szegénység oka nem maga az átmenet, hanem annak lassú üteme.

Bulgáriában 1987-88 között az abszolút szegénységi küszöb alatt élők aránya 2 százalék, ez 33 százalékra nőtt 1993-94 között.¹ Az összehasonlításokból az derül ki, hogy 1994 után Bul-

gáriában és Romániában az abszolút szegénységben élők aránya tovább nő, viszont csökken a többi kelet-európai országban, ahol az áttérés a piacgazdaságra gyorsabban ment végbe.

Bulgáriában, mivel multietnikus társadalom, azt vetítették előre Szelényiek az első fejezetben, hogy középszintű etnicizálódás, és gyenge feminizálódás jellemző. A hipotézisek beigazolódtak, a nők nincsenek felülreprezentálva a szegények között, bár a szerzők szerint rosszabb helyzetben vannak mind gazdasági, mind szociális téren a férfiakhoz képest, a nők körében nagyobb arányú munkanélküliség figyelhető meg. Ugyanakkor a roma etnikumhoz tartozók nagyobb valószínűséggel lesznek tartósan szegények, mint a többi etnikum tagjai. Ez a roma- nem roma között nagy társadalmi távolságnak, és a roma etnikum stigmatizálásának, illetve diszkriminálásának, valamint az utóbbi időszak klasszifikációs küzdelmének az eredménye.

A Magyarországról szóló tanulmány sorrendben a harmadik, szerzője Ladányi János, címe *The Hungarian Neoliberal State, Ethnic Classification, and the Creation of a Roma Underclass* (A neoliberais magyar állam, etnikai klasszifikáció és a roma *underclass* kialakulása, 67-82 oldal). A szerző a kommunizmus éveire jellemző szegénységet, az etnikai diszkriminációt, a szegénység etnicizálódását mutatja be. A redistributív államnak az egyenlőség megteremtésére irányuló gyakorlatai tulajdonképpen a diszkrimináció álcázott mechanizmusai voltak. Ladányi szerint ennek következtében a szegények még szegényebbek lettek, a roma etnikum exklúziója pedig a nyolcvanas években explicitté vált. A kilencvenes évek elejére a mély gazdasági krízis jellemző: a szegénység arányszáma és intenzitása megnövekszik, valamint a szegénység természete is átalakul. A nyolcvanas években kezdődő egyenlőtlenség növekedése tehát 1989 után felgyorsul, a középosztály jelentős része lecsúszik, elszegényedik, valamint megjelenik az *underclass*, melyet nem lehet már az egyenlőtlenséggel leírni, hanem a társadalmi integráció terminusaival kell értelmezni, mivel ez nemcsak alacsonyabb életszínvonalat jelent, hanem társadalmi kirekesztettséget. Az *underclass* nem tűnik el azokban a régiókban, ahol a piacgazdaságra való áttérés hamarabb kezdődik, vagy ahol a gazdasági fejlődés erőteljesebb.

A szerző rációfól a neoliberális közgazdaságtani elméletre, miszerint a gazdasági növekedés az abszolút szegénység csökkenését eredményezi, és azt bizonyítja, hogy a neoliberális állam megjelenése, a gyors piacgazdaságra való áttérés egy etnicizálódott *underclass* megjelenéséhez vezet. A szegénység intenzívebb, mint 1989 előtt, főképp a roma közösség körében. A szociális programok, a társadalmi védőháló (amely azelőtt sem működött hatékonyan, de 1989 után megcsönkult, mert túl költséges volt a fenntartása) nem tudja már felfogni a szegénység peremére sodródókat. A szegénység etnicizálódása egy klasszifikációs küzdelem eredménye: azokat, akik szegények nagyobb eséllyel nevezik romának, és azt, aki roma, nagyobb eséllyel kezelik szegényként.

A tanulmány kvantitatív adatok elemzésén alapszik. Magyarországon sincs hivatalosan meghatározott szegénységküszöb, és általánosan elfogadott definíció, ezért az arányszámok különböznek a használt szegénységküszöb szerint. A használt meghatározások és szegénységküszöbök leltárát találjuk a tanulmányban. Ugyanakkor Magyarországon, annak ellenére, hogy a

szocialista államokban a szegénység kutatása nem volt engedélyezett, nem volt hivatalosan elismert szegénység, a szegénységkutatás tulajdonképpen már 1969-ben megindult. A kutatások nem szólhattak nyíltan a szegénységről, ezért módszertani, elméleti viták nem voltak jelen, de jelentős (mindenképp jelentősebb, mint Romániában) szegénységkutatásból származó anyag áll a kutatók rendelkezésére a régi szegénységről, lehetőséget adva az összehasonlító kutatásokra. A szerző felvázolja azokat a kutatásokat, melyek a régi szegénységről szólnak, valamint azt a módszertani kérdést feszegeti, hogy hogyan határozható meg a roma etnikum nagysága, milyen tudományos módszertani eszköztár adott és használt leginkább a roma etnikumúak identifikációjára.

Elizabeta Tarkowska a lengyel szegénységről ír a negyedik fejezetben. Címe *An underclass without Ethnicity: The Poverty of Polish Women and Agricultural Laborers* (Etnicitás nélküli *underclass*: szegénység a lengyel nők és a mezőgazdasági munkások körében, 83-122. oldal). A bevezetőben arra hívja fel a figyelmet, hogy a kommunizmusban jelenlevő régi szegénység, mely láthatatlan, nem hivatalos, és nem intézményesített, termő táptalaj az új szegénység megjelenésének. A szegénységet nemcsak gazdasági szempontból kell meghatározni - szerinte, hanem egy multidimenzionális definíció szerint, hiszen a szegénység gazdasági, szociális és kulturális jelenség. Ebből kiindulva határozza meg az *underclass* fogalmát, és felvázolja a lengyel szegénységkutatásban használt módszertani keretet (a szegénység definícióit, szegénységküszöböket, használt technikákat és eszközöket). A szegénységkutatás mindig is jelen volt a lengyel szociológiában, a szegénység fogalom hiányzott, ehelyett a kutatások tárgyát, az „*alacsony jövedelműek csoportja*” (85. oldal) képezte. A rendelkezésre álló adatok lehetővé teszik a régi és új szegénység összehasonlítását, a kettő közötti különbséget egyrészt a szegénység tartósságában véli felfedezni. Míg a régi szegénység leginkább az egyén élete bizonyos szakaszára jellemző, átmeneti az új szegénység élethossziglan tartó. A másik jellegzetessége a régi szegénységnek, hogy mind a földrajzi, mind a szociális térben kiterjedt, a szegénység okai egyéni okok (alkoholizmus, bűnözés stb.). Ezeket a jellegzetességeket közösnek tekinti a szocialista államokban.

Majd rátér az új szegénység kvalitatív leírására. Ennek közvetlen okait a GDP csökkenésében, a munkanélküliség megjelenésében, az inflációban, a reálértékek csökkenésében, a megtakarítások devalválódásában, az állami szubvenciók megvonásában látja. Majd megnevezi azokat a főbb jellegzetességeket, mely a lengyel társadalom sajátos átmeneti kontextusában jelentkezett, leírja a főbb kockázati csoportokat, és a szegénység tényezőit. Általában pedig azt mondhatjuk el, hogy az új szegénység koncentrált, tartós, látható, hivatalosan elismert és intézményesült. Ugyanakkor párhuzamot von a lengyel és nyugat-európai szegénység között, ezt négy pontban foglalja össze: Lengyelországra jellemző a szegénység koncentrált jelenléte vidéken, az alkalmazottak körében jelenlevő szegénység, ami már a 80-as években is megtalálható, a szegénység feminizálódásának egy enyhébb jellege, valamint a szegénység etnicizálódásának hiánya.

A szegénység feminizálódásához kapcsolódó hipotézis beigazolóódik, a szerző adatokkal bizonyítja, hogy magasabb mind a szegénységi, mind a munkanélküliségi arányszám a nők köré-

ben. Habár etnikailag homogén a társadalom, ez nem zárja ki az underclass megjelenésének lehetőségét. A szerző a volt állami farmok dolgozóit hozza fel példának, akik a társadalomtól leszakadó réteget képezik. A neoklasszikus közgazdaságtan elméletének cáfolatát leginkább ebben az írásban találjuk, a piacgazdaság nem számolja fel az abszolút szegénységet, míg az etnikailag homogén társadalomban sem, annak ellenére, hogy 1994 után a szegénységi arányszámok csökkennek, a szerző azt bizonyítja, hogy a tartós szegénység tovább nő.

A tanulmánykötet ötödik része a romániai szegénységet vizsgálja. *The social Construction of Romanian Poverty: The Impact of Ethnic and Gender Distinction* című írás szerzői: Magyarai Nándor, Magyarai Vincze Enikő, Livia Popescu, Traian Rotariu, hozzájárult Gabriel Troc, Alina Cuceu és Péter László (A romániai szegénység társadalmi felépítése: etnikai és nemi megkülönböztetés hatása, 123-tól 156-ig terjedő oldalak). A tanulmány első részében a romániai átmenettől van szó. Ennek legfontosabb jellemzője, hogy a piacgazdaságra való áttérés lassan ment végbe, az állami szektor hosszú ideig 1989 után a legfontosabb munkaadó. Másik fontos jellemző, hogy Romániában az agrárszektor kiterjedt és főképpen önellátó gazdálkodás folyik. Mivel a gazdasági krízis már a 80-as években beköszöntött, a 90-es években drasztikusan nagymértékű a szegénység.² A szerzők azt állítják, hogy Romániában jelen van mind a szegénység etnicizálódása, mind a feminizálódása.

Az *underclass* meghatározásában a szegénységi kultúrából indulnak ki, ennek egyik meghatározó összetevője, hogy a szocializáció során átadódik a következő generációnak. A szegénység etnicizálódása és a feminizálódása olyan folyamatok, melynek gyökerei már a szocializmus munkaszervezetéből erednek. Ezen munkaszervezet legfontosabb jellemzője az állandó munkaerőhiány. Ebből kifolyólag 1989 előtt általánosan elterjedt foglalkoztatottság volt jellemző. 1989 után, a munkanélküliség megjelenésével, akiket a leggyorsabban és legintenzívebben érintett a munkanélküliség, a szocialista állam által favorizált ipari szektorban dolgozók, azon belül is a roma etnikum tagjai. A nők ezzel ellentétben 1989 előtt a defavorizált szektorban, a szolgáltatásban dolgoztak, alacsony bérezéssel. A szerzők arra mutatnak rá, hogy ez tulajdonképpen egy kettős teher volt a nők számára, és egy sor ellentmondással, a szerepek összeegyeztethetlenségével járt. A piacgazdaságra való átmenet a harmadik szektor privilegizált helyzetbe kerülését hozta, úgy tűnik a nők előnyös helyzetbe kerülnek, de a számok azt mutatják, hogy azokban a szektorokban, ahol a különböző reformok végbementek az elbocsátottak között leginkább nők vannak, a nők nehezebben találnak új munkát, a privatizációs folyamat azoknak kedvez, akiknek az előző rendszerben is gazdasági tőkésük volt, a férfiaknak. A szerzők megcáfolják azt a hipotézist, miszerint az erőteljes etnicizálódás nem jár együtt a szegénység feminizálódásával. A szerzők felhívják a figyelmet a szegénység feminizálódásának újrafogalmazásának szükségességére.

Iveta Radicova és Michal Vasecka írása, *Redistribution's Role in Leveling Income: The Overtgrown Slovak Welfare State* (A redistribúció szerepe a jövedelmek kiegyenlítődéseben. A túlnőtt szlovák jóléti állam, 123- 157 oldal) szlovák átmenet kontextusa által teremtett szegénységet elemzi. Szlovákia etnikailag heterogén, és az átmenet lassabban ment végbe, mint Lengyelországban. Az átmenetet akadályozta a redistributív technikák kiiktatásának visszatartása, az állami támogatások rendszere elfolytja a piacgazdaság kiterjedését, gátolja az egyének munkához való pozitív hozzáállását. Az állami támogatások következménye, hogy a szegénység nem függ szorosan össze valamely etnikummal, vagy nemmel. Ez alól kivétel a roma etnikum, mely leginkább veszélyeztetett a szegénység szempontjából, valamint a diszkrimináció szempontjából, ez pedig szorosan összefügg a rájuk jellemző alacsony iskolázottsági szinttel.

Szlovákiában 1989 és 1994 a reáljövedelem csökkenése a szegénységi arányszámok növekedését vonta maga után, majd 1993 és 1995 között a tartós munkanélküliség növekedése jellemző. Hasonlóan Lengyelországhoz, az új szegénység újszerűsége tartósságában rejlik. Szlovákia példája szintén megcáfolja a neoliberais elméletet, és az institucionalista elméletkört igazolja, előrevetítik annak lehetőségét, hogy az állami támogatások visszaszorításával, a redistributív gazdaságról a piacgazdaságra való áttéréssel megnő annak az esélye, hogy a roma etnikum marginalizálódik, az *underclass* kialakuljon.

Michael Stewart tanulmánya a következtetéseket vonja le *Conclusions: Spectres of the Underclass* (Következtetés. Az *underclass* kísértése, 157-191 oldal) az utolsó, hetedik fejezetben. Következtetésének magja, hogy az *underclass* fogalom gyakori használata egyáltalán nem megalapozott. Az tény, hogy az elemzett periódusban a szegénység mind abszolút, mind relatív értekeiben megnövekedett, de a társadalmi kirekesztettség, mely az *underclass* egyik strukturális meghatározója, és amely együtt jár az extrém szegénységgel gyakran bizonyos etnikumokhoz kötődve, a szegények által nem perceptált. A szegények többszörösen hátrányos helyzetük ellenére a társadalmi tevékenységek egész sorába kapcsolódnak be – sajátos túlélési stratégiákat alkalmaznak. Stewart az *underclass* fogalmának újraértelmezése felé tereli a fogalommal kapcsolatos módszertani és elméleti problémákat, s nem feltétlenül tartja helyénvalónak a kelet-európai valóságra való alkalmazását.

Összességében kijelenthető, hogy a tanulmánykötet egy átfogó képet ad a volt szocialista blokkhoz tartozó államok átmeneti periódusában tapasztalt szegénységről, valamint hogy hozzájárul a szegénység elméleti és módszertani kérdéseinek továbbgondolásához, a fogalmak tisztázásához. A hét, hasonló hosszúságú tanulmányokból álló szöveggyűjtemény alapját adó empirikus adatok szorosan kapcsolódnak az elméleti részhez. A tanulmányok hasonló felépítése a megértést és gondolatok követését egyszerűsíti, mindenképpen hasznos és tanulságos a szegénységről és az átmenetről érdeklődő számára.

JEGYZETEK

1. Az abszolút szegénységi arányszámok Magyarországon 1987/88-ban egy százalék alatt volt, ez 1993-94 3 százalékra növekszik, Lengyelországban 6 százalékról 19 százalékra nő ugyanabban a periódusban az abszolút szegénység aránya Romániában 6 százalékról 39 százalékra nő.

2. Romániában az elszegényedés két hullámban történik. A szegények aránya 1994-ben 22 százalék (Világbank jelentése szerint) és 39,3 százalék (az ICCV szerint), 1996-ban 28 százalék, majd a 90-es évek végére 44 százalékra emelkedik (Zamfir, 2001).

KÖNYVÉSZET

Emigh, Rebecca Jean, Szelényi Iván (2001) *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition (Szegénység, etnicitás és társadalmi nemek a piaci átmenetben)*. Westport-London: Prager Publishers

Katz, Michael (1999) *The Undeserving Poor. From the War on Poverty to the War on Welfare*. New York: Pantheon Books

Lal, Deepak, Myint H. (1996) *The Political Economy of Poverty Equity, and Growth: A Comparative Study*. Oxford: Clarendon Press

Lewis, Oscar (1996) „The Culture of Poverty”. *Scientific American* 215, pp. 19-25

Zamfir, Catalin (2001) *Situația sărăciei în România (A szegénység helyzete Romániában)*. România Socială, 2001. 2